

В.К. Хаустов (Інститут економіки та прогнозування
НАН України, м. Київ, Україна)

АКТУАЛЬНІСТЬ ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНИХ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНІ ТА РОСІЇ

У статті наведено результати порівняльного аналізу організаційного та інституційного забезпечення використання науково-технологічних кластерів як інструментів активізації інноваційного розвитку окремих регіонів і національних економік України та Росії в цілому з урахуванням світового досвіду. Виявлено спільні проблеми та позитивні риси кластеризації в обох країнах.

Ключові слова: кластер, інновації, нормативно-правове забезпечення.

Літ. 23.

В.К. Хаустов (Інститут економіки і прогнозування
НАН України, г. Киев, Украина)

АКТУАЛЬНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ НАУЧНО- ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ КЛАСТЕРОВ В УКРАИНЕ И РОССИИ

В статье приведены результаты сравнительного анализа организационного и институционального обеспечения использования научно-технологических кластеров как инструментов активизации инновационного развития отдельных регионов и национальных экономик Украины и России в целом с учетом мирового опыта. Выявлены общие проблемы и положительные черты кластеризации в обеих странах.

Ключевые слова: кластер, инновации, нормативно-правовое обеспечение.

V.K. Khaustov (Institute of Economics and Forecasting of National
Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

ACTUALITY OF ESTABLISHING SCIENTIFIC TECHNOLOGICAL CLUSTERS IN UKRAINE AND RUSSIA

The article presents the results of the comparative analysis of organizational and institutional support for the usage of scientific technological clusters for activation of innovative development of separate regions and national economies of Ukraine and Russia in general and taking into account the world experience. Common problems and positive features of clusterization in both countries are determined.

Keywords: cluster; innovations; legal support.

Постановка проблеми. Науково-технологічний кластер є досить поширеним явищем і механізмом інноваційного розвитку у світовій економіці. Такі території об'єктивно ілюструють ступінь розвиненості технологій, правової бази, а також людських ресурсів. Невід'ємною умовою успішності проектів зі створення технологічних кластерів є підтримка держави, передусім шляхом формування відповідної нормативно-правової бази. Підтримка кластерів знаходить відображення і в міждержавних угодах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняних і зарубіжних наукових публікаціях кластери та кластерні підходи розглядаються з позицій: формування національної інноваційної системи та інноваційного розвитку регіонів [13, 52–53], лідерства деяких галузей промисловості на інноваційній стадії розвитку економіки, здатності розширювати «кластери» [10, 101], досвіду формування міждержавного кластеру новітніх технологій [10, 120], реалізації

інноваційного розвитку та інноваційних стратегій [18, 35], формування інноваційної інфраструктури та системи трансферу технологій [19, 132]. Досвід функціонування кластерів ґрунтовно проаналізовано в публікаціях різних інституцій, зокрема Організації Об'єднаних Націй по промислому розвитку [16], Міністерства економічного розвитку РФ [20], Українського фонду підтримки підприємництва [14]. Значна увага приділяється аналізу проблем нормативно-правового забезпечення становлення та розвитку кластерів [15; 19; 21].

Невирішені частини проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій, у яких висвітлюються різні аспекти кластерного підходу в інноваційному розвитку, недостатньо уваги приділено гармонізації трактування понять, пов'язаних із терміном «кластер», у наукових публікаціях і в нормативно-правових документах.

Метою дослідження є визначення сутності і порівняльний аналіз організаційного та інституційного забезпечення кластерного підходу в інноваційних процесах в Україні та РФ.

Основні результати дослідження. Кластери являють собою сконцентровану на певній території групу взаємозалежних компаній та інститутів, які взаємодоповнюють одне одного й посилюють конкурентні переваги окремих компаній і кластеру в цілому. Компанії кластеру випускають аналогічну продукцію або надають схожі послуги [16]. Кластери дозволяють досягати підвищення доходів компаній, що беруть участь у них, за рахунок: економії на масштабах виробництва; зниження транспортних видатків; спільного використання інфраструктури; впровадження нових технологій; створення резерву кваліфікованої робочої сили; підвищення якості логістики виробничих і торговельних операцій.

За оцінками, перевага і новизна кластерного підходу полягають у тому, що він додає високу значущість мікроекономічній складовій, а також територіальному і соціальному аспектам економічного розвитку [14].

Прикладом важливості розвитку кластерів для європейської економіки є той факт, що в липні 2006 р. схвалено «Маніфест кластерізації в країнах Європейського Союзу» [14], а 21 січня 2008 р. у м. Стокгольм в рамках Європейської президентської конференції з інновацій та кластерів було прийнято «Європейський кластерний Меморандум» [14].

Визнаним є поділ кластерізації національної економіки на певні етапи [14]. Перший етап кластерізації економіки характеризується створенням галузевих кластерів, тобто об'єднанням підприємств і організацій однієї галузі.

Другий етап – створення технологічних кластерів. Технологічний кластер – об'єднання підприємств і організацій, що входять в один технологічний ланцюжок. Особливо відзначають вплив технологічних кластерів на інноваційну активність компаній.

Третій етап характеризується появою інноваційних кластерів. Інноваційний кластер – цілісна система підприємств і організацій з виробництва готового інноваційного продукту, що включає в себе весь інноваційний ланцюжок від розвитку фундаментальної наукової ідеї до виробництва та дистрибуції готової продукції. Інноваційний кластер формує певну систему поширення но-

вих знань і технологій, забезпечує прискорення процесу трансформації винаходів в інновації, а інновацій – у конкурентні переваги, розвиток якісних стійких зв'язків між усіма його учасниками. Виникнення таких кластерів – закономірний процес за наявності спільної наукової та виробничої бази, розширення можливостей для удосконалювання інституційного середовища та системи поширення знань і технологій.

Саме на другому й третьому етапах реалізуються концепції трансферу технологій як невід'ємного елемента регіональної інноваційної системи.

Як відзначають експерти Українського фонду підтримки підприємництва [14], серед усіх переваг кластерного підходу, найбільш важливим є доступ до інновацій, знань і ноу-хау. Спеціальні знання галузі та ноу-хау акумулюються та розповсюджуються через підприємницькі сфери й інноваційні компанії. Опосередкованими вигодами кластерного підходу є нематеріальні активи, які не переносяться прямо на баланс, а потенційно мають навіть більший вплив, ніж прямі вигоди.

Розвиваючи наведені положення кластерного підходу для України, слід відзначити, що піонером кластерного розвитку став Подільський регіон країни, зокрема Хмельницька область, де вперше виникли кластери в сучасному розумінні. На сьогодні в області зафіксовано 6 кластерів: швейний, туристичний, будівельний, харчовий, продовольчий і сільського туризму. Слід також відзначити, що в період з 1998 р. по 2006 р. до Поділля приєдналися: Івано-Франківська область (діють кластери туризму та декоративного текстилю); Черкаська область (кластер транспортних перевезень); Житомирська область (кластер добування та переробки каменю); Полтавська область (кластер з виробництва екологічно чистої продукції); Одеська область (винний кластер); Харківська область (машинобудівний кластер) та Рівненська область (кластер з деревообробки).

Інакше кажучи, в Україні донедавна реалізовувався перший і другий етапи кластерізації національної економіки. Нині відбувається формування нормативно-правової бази реалізації кластерного підходу в інноваційних процесах.

Аналіз основних нормативно-правових актів, спрямованих на створення й підтримку кластерів в Україні, засвідчив, що офіційне тлумачення поняття «кластер» практично відсутнє. У нормативних актах зустрічаються доволі різні словосполучення «інноваційний кластер», «кластерна модель розвитку», «територіальні науково-виробничі кластери» тощо.

У контексті поширення досвіду й актуальності кластерізації в міждержавних відносинах заслуговує на увагу положення, сформульоване у Рішенні Ради голів урядів Співдружності Незалежних Держав «Про основні напрями довгострокового співробітництва держав-учасників СНД в інноваційній сфері» (Ялта, 20 листопада 2009 р.): «Необхідно враховувати широку диференціацію рівня інноваційного потенціалу регіонів, а також посилення ролі регіонального чинника, яке спостерігається у світі, територіальних науково-виробничих кластерів у формуванні національних конкурентних переваг. Необхідно створити ефективну систему міждержавної експертизи і відбору інноваційних програм і проєктів» [23].

У національному правовому полі термін «інноваційний кластер» в останні роки використано у Постанові Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації» №1244-V від 27.07.2007. У цьому документі Кабінету Міністрів України було рекомендовано (п. 12) «протягом 2007 – першого півріччя 2008 року започаткувати пілотні проекти щодо створення інноваційно орієнтованих консорціумів, що об'єднують провідні вітчизняні технічні університети, наукові установи, підприємства, фінансові установи з наступним формуванням на цій основі стійких інноваційних кластерів» [2].

Постановою Кабінету Міністрів України №447 від 14.05.2008 була затверджена державна цільова економічна програма «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009–2013 роки. У переліку очікуваних результатів є положення про те, що виконання програми дасть змогу «забезпечити розвиток мережі нових елементів інноваційної інфраструктури (інноваційних центрів, центрів трансферу технологій, наукових парків, регіональних інноваційних кластерів, інноваційних бізнес-інкубаторів тощо), до якої будуть входити близько 400 одиниць, у результаті чого буде створено близько 10 тисяч нових робочих місць для висококваліфікованих спеціалістів» [3]. Відповідно до пункту 6 «створення системи забезпечення інноваційної діяльності в регіонах» додатка 2 даної програми, що містить завдання й заходи для реалізації, кількість створених інноваційно-технологічних кластерів за участі місцевих органів влади мала скласти 17 одиниць. До інноваційно-технологічних кластерів мали входити науково-дослідні організації, малі й середні підприємства, центри трансферу технологій тощо. Для реалізації поставленої мети передбачалося виділити 9,4 млн. грн. із державного бюджету, 8 млн. грн. із місцевих бюджетів, а також залучено 11,3 млн. грн. із інших джерел.

За рік до прийняття зазначеної програми розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2008–2012 роки» №381-р від 06.07.2007 була прийнята програма, у тексті якої закладена необхідність створення нормативно-правової й науково-методичної бази для підтримки й розвитку різних типів підприємств, організацій інноваційної інфраструктури в складі кластер-технопарків [8].

Постановою Кабінету Міністрів України №1088 від 01.12.2010 була затверджена «Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2011–2015 роки», у якій як завдання визначено «створення умов для заснування і функціонування спільних підприємств та утворення транскордонних економічних кластерів» [4].

Постановою Кабінету Міністрів України №389 від 02.02.2011 була затверджена «Програма розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні». У загальній частині відмічено «нерозвинутість інноваційної інфраструктури, недостатня кількість інноваційних підприємств (інноваційних центрів, технопарків, технополісів, інноваційних бізнес-інкубаторів), наукових парків, центрів трансферу технологій і промислових кластерів» [5]. На першому етапі виконання програми (2011–2012 рр.) серед низки заходів передбачається «забезпечення розвитку та оптимізації інноваційної інфраструк-

тури, інноваційних підприємств (інноваційних центрів, технопарків, технополісів, інноваційних бізнес-інкубаторів), наукових парків, центрів трансферу технологій і промислових кластерів; формування державного реєстру договорів щодо трансферу технологій» [5].

І нарешті, у вересні 2011 р. було прийнято Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» №3715-VI від 08.09.2011. У статті 6 визначено, що «3. Для реалізації середньострокових пріоритетних напрямів державою запроваджуються заходи щодо: 1) розвитку інноваційної інфраструктури (інноваційних центрів, технологічних парків, наукових парків, технополісів, інноваційних бізнес-інкубаторів, центрів трансферу технологій, інноваційних кластерів, венчурних фондів тощо)» [1].

Поряд із загальними актами щодо створення кластерів в останні роки поширено практику прийняття спеціальних нормативних актів. Так, Розпорядженням Кабінету Міністрів України №165-р від 27.01.2010 затверджено «План заходів на 2010–2011 роки із створення інноваційно-технологічного кластера «Сорочинський ярмарок» для сприяння розвитку сільських територій» у якому міститься положення щодо консолідації «зусиль держави, бізнесу, науки і освіти для розвитку внутрішнього виробництва вивчення питань забезпечення ефективної кооперації і співробітництва між підприємствами, постачальниками обладнання та комплектувальних виробів, спеціалізованих організацій з надання промислових і сервісних послуг, науково-дослідних і освітніх організацій за умови їх об'єднання на основі кластеру» [7].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України №145-р від 27 січня 2010 р. «Про впровадження кластерної моделі розвитку народних художніх промислів» затверджено рішення: «1. Визначити Івано-Франківську область, на території якої створено кластер народних художніх промислів «Сузір'я», базовою для впровадження кластерної моделі розвитку таких промислів з наступним поширенням досвіду створення кластерів в інших регіонах України» [6].

Підсумовуючи аналіз чинної нормативно-правової бази в Україні слід відмітити, що, окрім визнання кластерів як інструментів реалізації інноваційно спрямованих програм, до цього часу відсутні необхідні підзаконні акти й методичні розробки.

Дещо інша ситуація склалася в Росії. Процеси кластеризації знайшли відображення у законодавстві Російської Федерації на федеральному та регіональному рівні. Проте, як і в Україні, законодавче визначення «кластер» на федеральному рівні відсутнє. Цей факт фахівцями пояснюється тим, що закони, найчастіше, приймаються законодавчим органом із запізненням у часі від моменту виникнення тих суспільних відносин, які вони згодом регулюють. Так було із Цивільним кодексом, а також деякими іншими федеральними законами. Існування в цей час відносин, пов'язаних зі створенням і розвитком кластерів підприємств, підтверджується тим, що даний термін активно застосовується в галузевих підзаконних актах Російської Федерації:

У зазначених документах містяться такі визначення [15]:

- *науково-виробничий кластер* – договірна форма кооперації організацій, що забезпечують і здійснюють цілеспрямовану діяльність з розробки, виробництва й просування продукції наноіндустрії на внутрішні й зовнішні

ринки високотехнологічної продукції (Постанова Уряду РФ від 23.04.2010 №282);

- *фармацевтичний кластер* – це група географічно локалізованих взаємозалежних інноваційних фірм – розробників ліків, виробничих компаній; постачальників устаткування, що комплектують, спеціалізованих послуг; об'єктів інфраструктури: науково-дослідних інститутів, ВНЗ, технопарків, бізнес-інкубаторів та інших організацій, що доповнюють один одного й підсилюють конкурентні переваги окремих компаній і кластера в цілому. Характерною ознакою ефективно діючих кластерів є вихід інноваційної продукції (Наказ Мінпромторгу РФ от 23.10.2009 №965);

- *центри кластерного розвитку для суб'єктів малого й середнього підприємництва* створюються з метою сприяння прийняттю рішень і координації проєктів, що забезпечують розвиток інноваційних кластерів суб'єктів малого й середнього підприємництва та підвищувальну конкурентоспроможність регіону базування відповідних інноваційних кластерів і коопераційну взаємодію учасників кластеру між собою (Наказ Мінекономрозвитку РФ от 16.02.2010 №59).

Крім того, у зазначених документах широко використовуються терміни «інноваційні територіальні кластери», «інноваційні високотехнологічні кластери», «територіально-виробничі кластери», «високотехнологічні кластери», «технологічні галузеві кластери», «профільні інноваційні кластери».

Актуальність розвитку кластерної форми взаємодії підприємств підтверджується прагненням федеральних органів виконавчої влади розвивати кластери підприємств на основі власних рекомендацій.

Так, Міністерство економічного розвитку Росії випустило Методичні рекомендації щодо реалізації кластерної політики в суб'єктах Російської Федерації (лист від 26.12.2008 №20615-АК/Д19), які спрямовані на сприяння розвитку кластерних ініціатив у регіонах Росії [15]. Методичні рекомендації підготовлені з урахуванням Концепції довгострокового соціально-економічного розвитку Російської Федерації, затвердженої розпорядженням Уряду Російської Федерації від 17 листопада 2008 р. №1662-р і містять основні положення, що стосуються реалізації кластерної політики в регіонах Росії [15].

Відповідно до зазначеного документа, територіальні кластери (кластери) – об'єднання підприємств, постачальників комплектуючого устаткування, спеціалізованих виробничих і сервісних послуг, науково-дослідних і освітніх організацій, пов'язаних відносинами територіальної близькості й функціональної залежності у сфері виробництва й реалізації товарів і послуг. При цьому кластери можуть розміщуватися на території як одного, так і декількох суб'єктів Російської Федерації.

У регіональному законодавстві тенденції створення й розвитку кластерів підприємств знайшли своє відбиття передусім на території м. Москви [15]. На відміну від федерального законодавства, законодавство м. Москви на рівні закону припускає існування виробничо-технологічних кластерів. Зокрема, законом м. Москви від 05.05.2010 №17 «Про Генеральний план міста Москви» передбачено забезпечення розвитку промислових зон і формування на їхній території нових форм взаємодії між організаціями промисловості, науки, малого бізнесу у вигляді виробничо-технологічних кластерів, орієнтованих на

реалізацію інноваційного циклу. Проте цей закон не містить визначення виробничо-технологічного кластера [15].

Визначення, які використовуються в зазначених документах [15]:

- **кластер (промисловий вузол)** являє собою територіально локалізовану групу взаємопов'язаних технологічними, виробничими й збутовими циклами підприємств, компаній, науково-дослідних інститутів, ВНЗ та інших організацій, що використовують загальну інфраструктуру, взаємодоповнюють один одного й посилюють конкурентні переваги як окремих компаній, так і кластеру в цілому (Постанова Уряду Москви від 12.04.2005 №221-ПП);

- **кластер** – мережа незалежних географічно локалізованих виробничих і/або сервісних компаній (включаючи їхніх постачальників), творців технологій і ноу-хау (вищі навчальні заклади, науково-дослідні інститути, інжинірингові компанії), що пов'язують ринкові інститути (брокери, консультанти) і споживачів, які взаємодіють один з одним у рамках єдиного ланцюжка створення вартості, що доповнюють один одного й підсилюють конкурентні переваги окремих компаній і кластеру в цілому (Постанова Уряду Москви від 02.09.2008 №781-ПП);

- **технологічний кластер** – сукупність організацій, розташованих на одній обмеженій території і пов'язаних виробничими зв'язками (Постанова Уряду Москви від 02.09.2008 №781-ПП);

- **кластер** – це група взаємозалежних організацій, які розташовані на одній території (постачальники, виробники й споживачі), і пов'язаних з ними вищих навчальних закладів, науково-дослідних інститутів, інжинірингових, сервісних та інших організацій, що взаємодіють у певній сфері й взаємодоповнюють один одного з метою підвищення конкурентних можливостей окремих організацій і кластеру в цілому (Постанова Уряду Москви від 24.02.2010 №161-ПП);

- **територіально-галузевий кластер** – географічно локалізована мережа компаній і організацій, що взаємодіють у процесі створення вартості кінцевого продукту або послуги, для яких участь у даній мережі є важливим чинником побудови власної конкурентоспроможності (Розпорядження префекта Зеленоградського АО м. Москви від 17.10.2008 №867-рп);

- **кластерна політика міста Москви** – політика міста Москви щодо об'єднання організацій науки, промисловості, інших суб'єктів інноваційної діяльності, метою яких є випуск високотехнологічних родинних продуктів або послуг (Постанова Уряду Москви від 02.09.2008 №781-ПП).

У наведених актах одночасно використовуються такі поняття, як «кластери в промисловості», «кластери у сфері високотехнологічних виробництв», «територіально-галузевий кластер», «кластерні процеси», «кластерізація малих і середніх підприємств».

Практика останніх десятиліть показує, що конкурентоспроможність високотехнологічних виробництв досягається винятково за тісної взаємодії наукових, інфраструктурних, виробничих, фінансових і маркетингових організацій, які забезпечують у рамках вузької спеціалізації високу ефективність виробництва, на тлі мобільності відновлення виробничих можливостей і товарного ряду. Найбільш раціональною формою такого єднання є об'єднання ма-

лих і середніх підприємств, що реалізують спільні проекти, у яких поєднуються всі види зазначених вище організацій у єдиний організм із метою виробництва конкретної високотехнологічної продукції (Постанова Уряду Москви від 29.12.2009 №1471-ПП [15]).

У Методичних рекомендаціях, підготовлених Міністерством економічного розвитку Росії й спрямованих на сприяння розвитку кластерних ініціатив у регіонах Росії, до характерних ознак кластерів віднесені [11]:

1. Наявність сильних конкурентних позицій на міжнародних й/або загальноросійському ринках і високий експортний потенціал учасників кластеру (потенціал поставок за межі регіону). Як індикатори конкурентоспроможності можуть розглядатися: високий рівень мультифакторної продуктивності, високий рівень експорту продукції й послуг (і/або високий рівень поставок за межі регіону).

2. Наявність у території базування конкурентних переваг для розвитку кластеру, до яких можуть бути віднесені: вигідне географічне положення, доступ до сировини, наявність спеціалізованих кадрових ресурсів, наявність постачальників комплектуючих і пов'язаних послуг, наявність спеціалізованих навчальних закладів і дослідницьких організацій, наявність необхідної інфраструктури тощо. Індикатором конкурентних переваг території може розглядатися накопичений обсяг залучених прямих інвестицій.

3. Географічна концентрація й близькість розташування підприємств і організацій кластеру, що забезпечує можливості для активної взаємодії. Як індикатори географічної концентрації можуть розглядатися показники, що характеризують високий рівень спеціалізації даного регіону.

4. Широкий набір учасників, достатній для виникнення позитивних ефектів кластерної взаємодії. Як індикатори можуть розглядатися показники, що характеризують високий рівень зайнятості на підприємствах й організаціях, що входять у кластер.

5. Наявність ефективної взаємодії між учасниками кластеру, включаючи використання механізмів субконтрактації, партнерство підприємств із освітніми й дослідницькими організаціями, практику координації діяльності щодо колективного просування товарів і послуг на внутрішньому й зовнішньому ринках.

Виділено такі основні категорії учасників кластера:

- підприємства (організації), що спеціалізуються на профільних видах діяльності;

- підприємства, що поставляють продукцію або послуги для спеціалізованих підприємств;

- підприємства (організації), що обслуговують галузі загального користування, включаючи транспортну, енергетичну, інженерну, природоохоронну та інформаційно-телекомунікаційну інфраструктуру;

- організації ринкової інфраструктури (аудиторські, консалтингові, кредитні, страхові й лізингові послуги, логістика, торгівля, операції з нерухомістю);

- науково-дослідні й освітні організації;

- некомерційні й громадські організації, об'єднання підприємств, торгово-промислові палати;

- організації інноваційної інфраструктури та інфраструктури підтримки малого й середнього підприємництва: бізнес-інкубатори, технопарки, промислові парки, венчурні фонди, центри трансферу технологій, центри розвитку дизайну, центри енергозбереження, центри підтримки субпідряду (субконтрактації); центри й агентства з розвитку підприємництва, регіонального й муніципального розвитку, залучення інвестицій, агентства з підтримки експорту товарів, державні й муніципальні фонди підтримки підприємництва, фонди сприяння кредитуванню (гарантійні фонди, фонди поручництва), акціонерні інвестиційні фонди й закриті пайові інвестиційні фонди, що залучають інвестиції для суб'єктів малого й середнього підприємництва тощо.

Інноваційно-технологічний кластер, будучи найбільш ефективною формою досягнення високого рівня конкурентоспроможності, являє собою неформальне об'єднання зусиль різних організацій (промислових компаній, науково-дослідних центрів, ВНЗ, індивідуальних підприємців, органів державного управління, громадських організацій тощо). Об'єднання в кластер забезпечує систему поширення нових знань, технологій та інновацій. При цьому формування мережі стійких зв'язків між усіма учасниками кластера є найважливішою умовою ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновацій – у конкурентні переваги [11].

Практика розвинених країн у сфері кластеризації регіональних економік довела, що кластери виконують роль точок росту внутрішнього ринку. Слідом за першим найчастіше утворюються нові кластери, у результаті відбувається підвищення конкурентоспроможності регіону.

Проведення ефективною кластерної політики повинне базуватися на чіткій організації постійної взаємодії між органами державної влади й місцевого самоврядування, бізнесом і науково-освітніми установами для координації зусиль з підвищення інноваційності виробництва й сфери послуг, що сприяє взаємному вдосконалюванню та підвищенню ефективності.

Ключовим заходом координації регіональних кластерних ініціатив у РФ є формування агентств регіонального розвитку – організаційних структур, що координують реалізацію стратегій і програм у цілому, а також здійснюють оперативне керування ключовими проектами. Вважається за доцільне також формування інформаційно-аналітичних центрів, що забезпечують реалізацію державної кластерної політики й процесів кластеризації на регіональному рівні. Створення мережі регіональних інформаційно-аналітичних агентств забезпечить збільшення кількості й підвищення якості спектра інформації у сфері кластерних технологій. Розвиток інноваційно-технологічних кластерів вимагає формування ефективного середовища для діяльності учасників регіональних кластерних ініціатив.

Приклади технологічних кластерів. У Росії вже є позитивний досвід діяльності кластерів, наприклад, кластерна організація групи високотехнологічних галузей виробництва в м. Сосновий Бор (Ленінградська область). Науково-виробничий комплекс представлений 29 підприємствами й організаціями: атомна електростанція, 8 державних наукових організацій, 16 малих підприємств науково-технічної сфери, Ленінградський спеціалізований комбінат «Радон» та інші організації. Інший приклад – Алтайський біофармацевтичний кластер

(АБФК). Зазначається, що досвід кластерного підходу в інноваційному розвитку промисловості біофармацевтичного напрямку в Алтайському краї довів його ефективність. Навіть у кризовому 2009 р. підприємства АБФК завдяки кооперації й взаємодії не допустили спаду виробництва, а багато хто з них істотно збільшив його обсяг [17].

У Сибірському федеральному окрузі розроблена нова «Стратегія соціально-економічного розвитку Сибіру до 2020 року» [12]. Стратегія передбачає формування високотехнологічного сектору через утворення інноваційно-технологічних кластерів. Наприклад, у Новосибірську – кластери приладобудування, силової електроніки, біомедицини, ІТ-індустрії, у Томську – інформаційних, телекомунікаційних і нанотехнологій, біотехнологічний кластер, в Іркутську – нанотехнологій, у Красноярську – сонячної енергетики, систем зв'язку й навігації, включаючи космічний і наземний сегмент. В Омській області є 4 кластери – агропромисловий, біотехнологічний, нафтохімічний і кремнієвий. В Алтайському краї на базі природних і рекреаційних ресурсів будуть сформовані агропромисловий, біофармацевтичний, туристсько-оздоровчі кластери, у Красноярському краї та Іркутській області – нафтогазовидобувні, хімічний і лісопереробні, у Кемеровській області – вугільний, металургійний і вуглехімічний кластери.

Наукові центри сибірських відділень академій наук, технопарки й техніко-впроваджувальні зони Кемеровської, Новосибірської та Томської областей – це елементи інфраструктури, завдання яких забезпечити в повному обсязі наукове обґрунтування, супровід і обслуговування інноваційних процесів у реальному секторі економіки регіонів Сибіру.

Регіональні кластерні системи формуються в Нижегородській області (кластер автомобілебудування), Москві (кластер телекомунікацій та ІТ), Санкт-Петербурзі (суднобудівний кластер), у Самарській області (авіакосмічний кластер), у Кіровській області (біотехнологічний кластер).

В Україні до регіонів, які зуміли домогтися певних успіхів у формуванні кластерних об'єднань відносять: АР Крим і Севастополь, Івано-Франківську, Запорізьку, Львівську, Ровенську, Полтавську, Сумську, Тернопільську, Харківську, Херсонську, Черкаську, Одеську й Миколаївську області [22].

Кластери Севастополя: кластери альтернативної енергетики; туристський кластер «Аура»; Морський кластер України.

У мегакластері м. Севастополя задіяні різні сфери діяльності: водні ресурси, соціальні ініціативи, екологія («Вторма-Кластер»), інновації («Інтелект-Кластер», «Екоенерго»), системи якості («Євростандарт-VA»), туризм і екотуризм («Херсон», «Байдари-Тур»). У цілому в цей мегакластер включено 64 підприємства. Він почав функціонувати в 2004 р. і дав додаткових 2,9 тис. робочих місць.

Кластери АР Крим: харчовий кластер; туристсько-рекреаційний кластер; кластер рибальства.

Кластери Миколаївської області: морський кластер; кластер суднобудування; кластер електроніки.

Кластери Херсонської області: транспортно-логістичний кластер «Південні ворота України»; кластер рибальства.

Кластери Донецької області: кластер металургії; кластер гірничошахтний; кластер нанотехнологій; кластер машинобудування (устаткування для вугільної й гірничодобувної промисловості).

Кластери Одеської області: транспортно-логістичний кластер; кластер металосервісу; кластер машинобудування; туристсько-рекреаційний кластер.

Кластери в Придунав'ї Одеської області (м. Ізмаїл): кластер органічного землеробства; рибний кластер; кластер зеленого сільського туризму.

До числа діючих кластерів Запорізької області відносяться: кластер сільгоспмашинобудування «АгроБУМ»; перший в Україні медяний кластер – «Бджола не знає кордонів»; агрохарчовий кластер «Купуй Запорізьке». До перспективних кластерів українського Примор'я відносять кластери інформаційних технологій, морської індустрії й суднобудування, будівництва, рослинництва, садівництва, тваринництва, харчової продукції, а також освіти.

Серед кластерів, що формуються, слід відмітити національний інноваційний кластер «Нові машини» [9]: відповідно до доручення Глави Держінвестицій України й Постанови Президії Національної академії наук України від 09.07.2009 №220, Дніпровським регіональним центром інноваційного розвитку Держінвестицій України й Придніпровським науковим центром НАН України й МОН України проводяться роботи з формування Національного інноваційного кластера «Нові машини». Було ухвалене рішення про формування в складі національного інноваційного кластера 7 технологічних інноваційних кластерів: «Сільськогосподарське машинобудування», «Ракетобудування», «Двигунобудування й авіабудування», «Гірське машинобудування», «Приладобудування», «Металургійне машинобудування», «Автомобілебудування». Передбачається, що в кожному з перерахованих вище інноваційних кластерів увійдуть наукові установи, навчальні інститути, а також виробничі підприємства, що випускають відповідну продукцію. Керівництво роботою кожного кластера буде здійснювати координаційна рада.

Ключові бар'єри на шляху створення кластерів у Запорізькій області. Виявлено, що підприємства Запорізького регіону мають серйозний потенціал для розвитку економіки на основі кластерного підходу. Водночас наявні складнощі в створенні кластерів [22]:

- відсутність налагодженого партнерства між органами влади й підприємницьким сектором. Це серйозно гальмує формування кластерів, оскільки на початкових етапах лише ринкового попиту недостатньо, необхідна ще й державна підтримка розвитку кластерних відносин;

- негативне сприйняття промисловими гігантами, які працюють на експорт, ідеї збільшення спрямованості на задоволення внутрішніх потреб за відсутності гарантій реального, а не потенційного попиту на продукцію;

- відсутність активної позиції щодо участі в кластерах наукових установ;

- слабка мотивація в підприємств регіону, які мають різні напрямки й цілі діяльності;

- різні форми власності в межах створених кластерів;

- відсутність коштів на реалізацію кластерних проектів, небажання ризикувати через нечітко визначені умови діяльності кластерів, відсутність законо-

давчих і нормативних документів, які стимулюють і регулюють діяльність кластерів;

- низька поінформованість підприємців про суть поняття «кластер», практична відсутність або недостатнє поширення інформації про позитивні результати діяльності кластерів в інших регіонах і за кордоном;

- низький рівень довіри між підприємцями й органами влади;

- стійка налаштованість підприємців на ведення справ поодиночці, непевність у дієвості нових підходів, ментальність керівників, які не бажають змінювати свої підходи до пошуку нових шляхів організації діяльності власних підприємств;

- роз'єднаність і слабкий рівень взаємодії між підприємствами регіону;

- відсутність широкомасштабної державної підтримки процесів об'єднання підприємств у кластери, особливо на початкових етапах створення кластеру.

Зазначені бар'єри є типовими для усіх регіонів України, де створюються або функціонують кластери.

Висновки. Україна і Росія поступово розвивають мережі кластерів у контексті вдосконалення механізмів інноваційного розвитку. Підтримка держави на даному етапі здійснюється через формування необхідної нормативно-правової бази.

В Україні та в РФ відсутнє законодавче визначення поняття кластер, проте поширені терміни «інноваційний кластер», «науково-технологічний кластер», «кластерна модель розвитку», «територіальні науково-виробничі кластери» тощо. При цьому в РФ у нормативній базі регіонального рівня дається доволі повне визначення й тлумачення таких термінів.

На відміну від РФ, в Україні до цього часу не створено нормативно-правової й науково-методичної бази для підтримки й розвитку технологічних кластерів.

Ініціатори створення технологічних кластерів в Україні визнають наявність численних бар'єрів, у тому числі низький рівень поінформованості про переваги функціонування кластерів, приклади успішної реалізації відповідних проектів.

1. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 08.09.2011 №3715-VI // zakon1.rada.gov.ua.

2. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації»: Постанова Верховної Ради України від 27.07.2007 №1244-V // zakon1.rada.gov.ua.

3. Про затвердження державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009–2013 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.05.2008 №447 // zakon1.rada.gov.ua.

4. Про затвердження Державної програма розвитку транскордонного співробітництва на 2011–2015 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.12.2010 №1088 // zakon1.rada.gov.ua.

5. Про затвердження Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.02.2011 №389 // zakon1.rada.gov.ua.

6. Про впровадження кластерної моделі розвитку народних художніх промислів: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 №145-р // zakon1.rada.gov.ua.

7. Про затвердження Плану заходів на 2010–2011 роки із створення інноваційно-технологічного кластера «Сорочинський ярмарок» для сприяння розвитку сільських територій: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 №165-р // zakon1.rada.gov.ua.

8. Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2008–2012 роки»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.07.2007 №381-р // zakon1.rada.gov.ua.
9. *Беляков В.Н.* Формирование национального инновационного кластера «Новые машины» // www.pir.dp.ua.
10. *Гець В.М., Семиноженко В.П.* Інноваційні перспективи України. – Харків: Константа, 2006. – 272 с.
11. *Гудкова А.А., Баткилина Ю.М.* Формирование и развитие региональных инновационно-технологических кластеров // innclub.info.
12. Инновационно-технологические кластеры станут основой развития экономики Сибири // www.rg.ru.
13. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / За ред. д-ра екон. наук, проф. Л.І. Федулової. – К.: Основа, 2005. – 552 с.
14. Кластери та інноваційний розвиток України / Український фонд підтримки підприємництва // ufpp.gov.ua.
15. Кластеры в федеральном законодательстве и законодательстве города Москвы / Подкомитет ГПП РФ по развитию субконтракции и кластерных технологий // promcluster.ru.
16. Кластеры и Сетевая программа развития // ЮНИДО в России // www.unido.ru.
17. *Линьков А.Р., Козырев Е.Н.* Технологические кластеры как основа развития наукоемких отраслей промышленности // Труды молодых ученых. – 2011. – №2. – С. 169–174.
18. *Мазур А.А., Гагауз И.Б.* Современные инновационные структуры. – Х.: СПД Либуркина Л.М., 2005. – 348 с.
19. Механізми державного управління науково-технологічною сферою (світовий та вітчизняний досвід): Монографія. – К.: УкрІНТЕІ, 2009. – 216 с.
20. Обзор инновационных кластеров в иностранных государствах / Минэкономразвития России, 2011 // www.economy.gov.ru.
21. *Подсолонко М.В., Басиладзе Е.Г.* Государственное регулирование развития кластеров в Украине // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – №3, Т. 1. – С. 34–39.
22. Пути кластеризации экономики с целью повышения конкурентоспособности Запорожской области // ucluster.org.
23. Решение об Основных направлениях долгосрочного сотрудничества государств-участников СНГ в инновационной сфере (Ялта, 20 ноября 2009 года) / Законодавство України // zakon.rada.gov.ua.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2012.